

զի ուրիշ ամեն ֆնասներու ճար կ'ըլլայ, բայց երբոր մարդուս բանականութիւնը մէյմը խաւարի մոլութիւններով՝ խիստ դժար է ճար ընելը, ոչ դեղով և ոչ խրատով կը բժշկուի:

Ուրեմն ամեն մարդ իր ծուլութիւնը ու անհոգութիւնը թող մեղադրէ, չէ թէ բնութիւնը: Չեմ ուրանար որ բնութիւննիս տկար է. բայց աս տկարութիւնը աւելի ծուլութենէ առաջ կու գայ: Գէշ մարդկանց խրատ տուր որ աղէկ ըլլան, իրենց տկարութիւնը պատճառ կը բերեն: Բայց ինչպէս կըրնայ ըլլալ. չարութիւններ գտնելու ու անոնք գործքով կատարելու համար խելք և ուժ ունին, ու անոնց մէջը յարատեւելու համար ալ արիութիւն ունին: Ասոր պատասխան կու տան որ մոլութիւնները մեղի բնական են, իսկ առաքինութիւնները մեզմէ օտար: Բայց ատ խօսքը նախատիւք է բնութեան ու աստուածներուն դէմ, որոնք մեզի հաւասար կարողութիւն տուած են բարիք ու չարիք ընելու. չըսէ մէկն որ կ'ուզեմ ու չեմ կրնար մոլութենէ հեռանալ. այլ պէտք է ըսէ՝ կրնամ ու չեմ ետեւ ըլլալ առաքինութեան: Ձգեմք ուրիշ թագաւորները, մերինները յիշեմք՝ որոնք որ բարիք կրնային ընել ու չարիք ըրին: Մարկոս Անտոնիոս որ իլէոպատրայի համար այնչափ գանձ վատեց, չէր կրնար չվատենել: Միլլա որ Հռոմայու այնչափ ազնուականները քշեց, կատիլինա որ իր հայրենեացը դէմ դաւաճանութիւն ըրաւ, Պոմպէոս որ փարսալեայ դաշտը արիւնլուայ ըլլալու պատճառ եղաւ, չէին կրնար չընել ատ բաները: Յուլիոս կայսրը որ Հռոմայու գանձը կողոպտեց, Ներոն որ իր մայրը սպաննել տուաւ, Կալիգուլա որ իր քուրերը պղծեց, Բրուտոս որ իր հայրը մատնեց, Դոմետիանոս որ Եստեայ կուսանաց ատ անգլթութիւնը ըրաւ, և ուրիշ շատեր որ այնչափ չարիք գործեցին, ու ատ չարիքները գործելու համար այնչափ խելք բանեցուցին, այնչափ աշխատանք քաշեցին, չէին կրնար նոյն խելքն ու աշխատանքը բարիք ընել:

Լու բանեցընել: Ասոնք կը գրեմք քեզի, սիրելի բարեկամս, որովհետեւ հարցուցեր էիր ատենս ինչ բանի կ'անցընեմ. գիտցիր ուրեմն: Աննիոս վերոս իմ հայրս ութ տարի ազատ թողուց զիս տղայութեանս ատեն. անկէց ետքը ինչուան տասը տարուան որ եղայ՝ դպրատուն կ'երթայի կարդալ գրել սորվելու. տասնէն ինչուան տասուերկու՝ քերականութիւն սորվեցայ Եւփորմիոն վարպետէն. անկէց ինչուան տասուերեօթը՝ ճարտասանութիւն սորվեցուց ինծի Ալեքսանդր յոյն վարժապետը. անկէց ետքը ինչուան քսանուերկու տարուան որ եղայ՝ բնաբանութիւն սորվեցուց ինծի Կոմենտոս քալկեդոնացին: Ետքը Հռոմէն ելայ Հռոդոս գացի, ու հոն սորվեցայ տրամաբանութիւն և ատենաբանել ինչուան երեսունուերկու տարուան որ եղայ: Ետքը Նէապոլիս եկայ, ու հոն իրեք տարի կեցայ՝ փրոնթոնէ յոյն վարժապետէն յունաց լեզուն սորվելու համար, ու անանկ իրենց հեղինակներուն տուի զիս, որ աւելի դիւրաւ կրնայի ատենաբանել յունարէն քան թէ լատիներէն գրել: Ետքը եկայ չեկայ 'ի Հռոմ'՝ Դատեանց պատերազմը եղաւ, Ադրիանոս իմ տէրս հոն խրկեց զիս: Հոն գիրք չէի կրնար տանել, ուստի երաժշտական արուեստս կատարելագործեցի, ֆաւմինիոս Կոմոդոս երաժշտէն, որպէս զի երգոց ու նուագարանաց անուշութեամբը սիրտս ու մարմինս քանի մը մոլութենէ խալըսեմ, որոնք երբեմն խիստ կը պատերազմէին հետս՝ վրաս տիրելու համար: Անկէց ետքի կեանքս աղէկ գիտես, որ 'ի Հռոմ' պաշտօններու մէջ անցուցի, ինչուան որ վիճակ եղաւ ինծի կայսր ըլլալու:

Փառադիմոս կայսրուհեոյն անկարգ կերպով ըրած խնդիրքը, ոչ Մարկոս Արեւիկոս Կայսեր անոր տուած պատասխանը:

Մարկոս Արեւիկոս Կայսրը առանձին խուց մը ունէր, որուն բալլեքը միշտ

իր քովը կը պահէր, ամեն օր քանի մը ժամ հոն կանցընէր՝ կառավարութեան ու դատաստանի վերաբերեալ գրուածքները ու քղերսագիրները կարդալու ու քննելու։ Ան խցին բալլիքը մէկու մը չէր հաւտար։ Միայն մեռնելու ատենը Պոմպէոսի իր փեսին յանձնեց, որ խոհեմ ծերունի մըն էր։ Ինչպէս որ կանանց շատերուն սովորութիւնն է հետաքրքրութիւնը, օր մը փաւստինա կայսրուհին շատ ետեւէ ինկաւ հոն մըտնելու, ստիպելով զկայսրը որ բանալին իրեն տայ, ու ըսելով։ Գիտես որ ծոցւոր եմ, թէ որ չտեսնեմ ատ խուցը՝ կը մեռնիմ։ Գիտես ալ որ Հռոմայեցւոց օրէնքն է՝ ծոցւոր կանանց ուղածը ընելու։ Թէ որ չընես ուղածս՝ կ'անիրաւիս, ու կ'սկսած կու տաս որ դուն հոն մէկ սիրականդ կը պահես։ աս կ'սկսածը սրտէս վերցընելու համար՝ թող որ մըտնամ ատ խուցը։ Կայսրը աս պատասխանը տուաւ իրեն։

«Աստուածները ամեն մեղք անդիի աշխարհքը կը պատժեն, բայց ով որ իր կնոյը հաճոյանալու համար՝ իր պարտքին դէմ բան մը կ'ընէ, աս աշխարհիս մէջ ալ նոյն կնոյը ձեռքով կը պատժեն զինքը։ Փորձով ստոյգ գիտեմ, ու իմաստնոց գրքերու մէջ ալ կարդացեր եմ, որ կնկան ամեն ուղածն որ ընես՝ անիկայ քու ուղածդ չըներ։ Դուք կ'ուզէք խօսիլ, ու կ'ուզէք որ ուրիշները լռեն։ Կ'ուզէք հրամմել, ու չէք ուզեր ուրիշի մը հրամանի տակ ըլլալ։ ազատութիւն կ'ուզէք, ու չէք ուզեր որ ուրիշը ազատ ըլլայ։ ասկէց կը հետեի որ թեթեւամտներն որ ամեն ուղածնիդ կ'ընեն՝ կ'արհամարհէք, ու իմաստուններն որ պէտք չեղած բանի մէջ գոհ չեն ըներ զձեզ՝ ատելի կ'ըլլան ձեզի։ Նայէ փաւստինա, դուք անանկ տկարամիտ էք որ մարդ ամեն կրցածը ձեզի համար որ ընէ, ու ամեն օր իր կեանքը ձեզի համար վտանգի մէջ ալ որ դնէ, դարձեալ կը կարծէք որ ուրիշ սիրական ունի, ու ամեն ըրածը՝ իր կնոյը կ'սկսած չալու համար է՝ կ'ըսէք։ Աս խօսքս քեզի շատոնց ըսէի պի-

տոր, բայց սպասեցի որ խօսքով ալ ատ կ'սկսածանացդ յայտնի առիթ մը տաս, վասն զի դորձքով խիստ շատ անգամ սիրտս վիրաւորած ես։

«Վեց տարի է որ Անտոնինոս Գլթած քու հայրդ զիս իրեն փեսայ ընտրեց։ դուն ուզեցիր ինծի հարս ըլլալ, ես ալ զքեզ ընտրեցի։ Ադրիանոս կայսեր իմ տիրոջս կամքը կատարելու համար, որ ինծի իր կայսերութիւնը քու հարսնութեանդ օժիտ պատրաստեր էր։ Բայց ամենքս ալ խաբուեցանք, ինքը զիս իրեն որդեգիր ընելուն, ես ալ զքեզ ինծի հարս ընելու։ հայրդ ալ որ իր բարի սրտին համար Գրաւ կոչուեցաւ, ու ամեն բանի մէջ գլթած էր, աս բանիս մէջ ինծի անգութ եղաւ։ Ո՛հ, որ չափ դժբախտ ես, փաւստինա, որ աստուածները քեզի հարստութեան հետ ատ զեղեցկութիւնը տուած են։ դժարդ պիտոր դայ, բայց յայտնի կ'ըսեմ։ շատերուն սիրելի ես զեղեցկութեանդ համար, բայց ամենուն՝ ատելի քու վարքիդ համար։ Երեսուցորոթ տարի առանց կնոյ անցուցի, ինծի երեսունը ութ օր երեցաւ։ իսկ վեց տարին որ քու հետդ անցուցի, ինծի վեցհարիւր տարի կ'երեւնայ։ Թէ որ հիմակուան գիտցածիս ու զգացածիս մէկ պզտի մասը գիտցած ու զգացած ըլլայի, Ադրիանոս իմ տէրս աղաչէր ալ զիս՝ իմ հանգստութիւնս ու աղքատութիւնս չէի փոխեր քու բերած օժտիդ ու կայսերութեան հետ։ Բայց որովհետեւ իմ դժբախտութեամբս ու քու բարեբախտութեամբդ աս վիճակը ելաւ ինծի, կը լռեմ ու կը համբերեմ։ Ինչուան հիմայ չզգալ ձեացուցի, բայց ատենն է որ ցուցընեմ զգալս։ մանաւանդ որ վերջապէս էրիկը էրիկ պիտոր ըլլայ, կնիկը կնիկ։ Ասկէց աւելին չեմ ուզեր զուրցել, փաւստինա։ Գիտնաս որ կոյր ու անզգայ չեմ։ համբերութիւնս բաւական պիտոր ըլլայ ինչքդ գլուխդ ժողվելու։

«Հիմայ որ ներսի դռնութիւնս թափեցի, կը պատասխանեմ քու բերած պատճառներուդ։ Դուն իմ խուցիս բալ-

լիբը կ'ուզես, որ զիս վախցընելով զա-
ւակա անցընես, ու կեանքդ կորսըն-
ցընես: Աղէկ պատճառանք մըն է որ
դուք կնկտիք կը բանեցընէք՝ կամբեր-
նիդ առաջ տանելու համար. երբոր սրբ.
բազան խորհրդարանը ատ օրէնքը դը-
րաւ հռոմայեցի տիկնաց համար, ան
ատենի տիկնայքը ոչ այնչափ բաղձանք-
ներ ունէին, և ոչ իրենց բաղձանքը ա-
ռաջ տանելու կամք: Երբոր Կամիլլոսի
մեծ յաղթութենէն ետքը Հռոմ այն
աղքատութեան մէջ էր որ՝ պատերազ-
մէն առաջ ըրած ուխտը չէր կրնար
կատարել՝ արծթթէ արձան մը շինելու
գից, ան ատենի տիկնայք իրենց ոսկի
արծաթ գոհար ու մարգրիտ զարդերը
տուին սրբազան խորհրդարանին՝ որ
ուխտը կատարէ: Զարմանալի տեսա-
րան մըն էր, որ առանց մէկը իրենցմէ
պահանջելու՝ ամեն տիկնայք մէկտեղ
կապիտոլիոն վազեցին, որը ակնյին օ-
ղը, որը մատանին, որը ապարանջանը,
որը վզին քառամանեակը, որը կուրծ-
քին զարդը, որը ոսկի գօտին, նուիրե-
ցին աս բանիս համար: Ան ատենը ե-
ղաւ որ խորհրդարանը ուրիշ արտօնու-
թիւններու հետ աս օրէնքն ալ դրաւ
ծոցուր կանանց համար: Որովհետեւ ան
միջոցին ուրիշ դիպուած մըն ալ պա-
տահեր էր աս օրէնքը հաստատելու:
Փուլուփու Տորկուատոս բղետաշխարհիպ-
տոս պատերազմի երթալով, անկէց զա-
զան մը խրկեր էր մէկ աչքով, խիստ
զարմանալի: Ան ատենի Հռոմայեցի
տիկնայքը հիմակուաններուն պէս հա-
մարձակ չէին. ուստի Տորկուատոսի կը-
նիկը, որ իր տանը մէջ այնչափ անուա-
նի էր իր համեստութեամբը՝ որչափ որ
իւր էրիկը քաջութեամբ պատերազմի
մէջ, իւր ծոցուրութեանը ետքի ամիսն
էր՝ տղաբերքի օրեր: Քանի որ Տորկուա-
տոս Հռոմայէն դուրս էր, դիտած էին
ամենքը որ աս տիկինը չէ թէ միայն
սոնէն դուրս չէր ելած, այլ և ոչ պա-
տահանի առջև երեցած, և ոչ էրիկ
մարդ մը տանը դռնէն մտած. իր ամեն
հոգը՝ զաւակները աղէկ մեծցընելն էր:
Ըսած կենդանիս տանը առջևէն կ'ան-

ցընէին, աղախինը եկաւ պատմեց ինչ-
պէս ահաւոր բան ըլլալը. ու անանկ
բաղձանք մը եկաւ տիկնոյը տեսնելու՝
որ զաւակը անցուց, ինքն ալ մեռաւ:
Բոլոր քաղաքը լացաւ վրան, խորհրդ-
դարանն ալ վրան աս տապանագիրը
դրաւ. « Աստ է փառաւորեալ տիկինն
Տորկուատոսի, որ ետ զկեանս իւր վասն
պահելոյ զբարի համբաւն »:

« Նայէ, փաւստինա, ինչ բանի հա-
մար ատ օրէնքը դրուեցաւ. չէ թէ ծո-
ցուր կնիկներուն ամեն ուզածը ընելու
համար, այլ ասանկ տիկնոյ մը յիշա-
տակը ուրիշներուն բարի օրինակի հա-
մար պահելու: Ուստի ատ օրէնքը պա-
հանջելու համար ամեն կնիկ մարդ
պէտք է ինքիրեն հարցընէ՝ թէ արդեօք
իւր վարքը իրեն իրաւունք կու տայ որ
համեստութեան համար դրուած օրէն-
քը իւր վրայ պահուի. վասն զի Հռոմա-
յու օրէնքներուն եօթներորդ տախտա-
կին վրայ գրած է որ՝ ուր որ համես-
տութիւն չկայ, հոն պէտք չէ օրէնքնե-
րուն տուած արտօնութիւնները պա-
հել: Որովհետեւ աս ասանկ է, կը խընդ-
րեմ քեզմէ, փաւստինա, որ ատ բանը
չխնդրես ինծմէ. կ'ուզեմ որ չուզես
խուցիս բալլեքը, կը ստիպեմ քեզ որ
զիս չբոստիպես, կ'աղաչեմ որ չաղաչես.
ապա թէ ոչ՝ կը հրամամեմ որ ինծի չի-
հրամմես »:

Բոռսէն Նկարիչ.

Փաղղիացոց պարծանքներէն մէկը
կրնայ սեպուիլ նաև Նիկողայոս Բուսէն
անուանի նկարիչը որ ծնաւ 1594ին
Անտրլի քաղաքը, աղքատ և աննշան
ընտանիքէ, ուր որ իրեն հայրը պղտիկ
դպրոցի մը մէջ տղաք կը կարդացընէր:
Բուսէնի ապագայ երկանկութեանը հա-
մար, իր հօրը այս պաշտօնը թերեւ օգ-
տակար կրնար ըլլալ իրեն, բայց կ'ը-
սեն թէ Բուսէն փոխանակ ուշ դնելով
օգտելու իր հօրը դասատուութենէն,
փոյթ չէր ընէր անոր ըսածները կա-